

ЕЛЕМЕНТИ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

ELEMENTS OF MATERIAL AND HOUSEHOLD PROVISION OF CONVICTS TO DEPRIVATION OF LIBERTY IN UKRAINE

Брошко І.М., аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології

Академія Державної пенітенціарної служби

У статті з'ясовано й наведено теоретико-правове обґрунтування елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Зроблено висновок, що матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі варто розглядати у дуалістичному розумінні, а саме:

1) у вузькому (легальному, або нормативно-правовому) розумінні – тобто воно включає елементи, вміщені у ст. 115 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України. За таких умов перелік елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є вичерпним. До них, зокрема, належать: місце відбування покарання; харчування; надання індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення одягом, білизною і взуттям; забезпечення предметами першої потреби;

2) у широкому розумінні, виходячи з матеріальних потреб та потреб у побуті засуджених під час відбування покарання. За таких обставин до складових матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можна відносити: придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби (ст. 108 КВК України), одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей (ст. 112 КВК України), одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів (ст. 114 КВК України) та ін.

Наголошено на тому, що володіння суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчих правовідносин інформацією про елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі:

– по-перше, надає адміністрації установи виконання покарань можливість повною мірою реалізувати право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, гарантоване абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України;

– по-друге, дозволяє засудженим бути обізнаними зі змістом свого правового статусу в умовах несвободи;

– по-третє, надає можливість міжнародним та національним правозахисним інституціям забезпечити повноту дотримання прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також на достатній життєвий рівень в умовах несвободи.

Ключові слова: матеріально-побутове забезпечення, елементи, виправні колонії, виховні колонії, структурні дільниці, засуджені, покарання, позбавлення волі.

The article clarifies and provides the theoretical and legal justification of the elements of material and household provision of convicts to deprivation of liberty in Ukraine.

It is concluded that the material and household provision of convicts to deprivation of liberty should be considered in a dualistic sense, namely:

1) in a narrow (legal or regulatory) sense – that is, it includes the elements contained in Article 115 of the Criminal and Executive Code (CEC) of Ukraine. Under such conditions, the list of elements of material and household support for convicts is exhaustive. These include, in particular: the place of serving the punishment; food; provision of an individual bed and bedding; provision of clothes, underwear and shoes; provision of basic necessities;

2) in a broad sense, based on the material and living needs of convicts while serving their sentence. Under such circumstances, the components of the material and household provision of convicts to deprivation of liberty can be attributed to: the acquisition by those sentenced to deprivation of liberty of food products and basic necessities (Article 108 of the CEC of Ukraine), the receipt by those sentenced to deprivation of liberty of parcels (transfers) and parcels (Article 112 of the CEC of Ukraine), receiving and sending money transfers by those sentenced to deprivation of liberty (Article 114 of the CEC of Ukraine), etc.

It is emphasized that the subjects and participants of criminal and executive legal relations possess information about the elements of material and household provision of convicts to deprivation of liberty:

– firstly, it gives the administration of the institution of execution of punishments the opportunity to fully realize the right of convicts to adequate material and household support, guaranteed by Article 8 of the CEC of Ukraine;

– secondly, it allows convicts to be aware of the content of their legal status in conditions of deprivation of liberty;

– thirdly, it enables international and national human rights institutions to ensure full compliance with human rights to freedom from torture or inhuman or degrading treatment or punishment, as well as to an adequate standard of living in conditions of deprivation of liberty.

Key words: material and household provision, elements, correctional colonies, educational colonies, structural divisions, convicts, punishment, deprivation of liberty.

Постановка проблеми. Визначення елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні – не лише нове завдання для науки кримінально-виконавчого права (оскільки відповідний змістовний склад досліджуваної категорії належним чином не розроблено на сьогодні), а й важлива задача для практики функціонування установ виконання покарань, оскільки володіння суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчих правовідносин відповідною інформацією:

– по-перше, надає адміністрації установи виконання покарань можливість повною мірою реалізувати право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, гарантоване абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України [1];

– по-друге, дозволяє засудженим бути обізнаними зі змістом свого правового статусу в умовах несвободи;

– по-третє, надає можливість міжнародним та національним правозахисним інституціям забезпечити повноту дотримання прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також на достатній життєвий рівень в умовах несвободи.

Саме тому ми у власному дослідженні й окреслили відповідне завдання – узагальнити й уніфікувати (структурувати) наявні на сьогодні напрацювання науки кримінально-виконавчого права щодо змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, узгодивши їх із нині діючим правовим полем у визначеній сфері правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виконання та відбування покарань, пов'язаних

з позбавленням волі, вивчається такими сучасними фахівцями в галузі кримінально-виконавчого права: К. А. Автуховим, І. Г. Богатирьовим, І. В. Боднаром, А. П. Гелем, О. А. Гритенко, О. М. Джужою, О. Г. Колбом, В. Я. Конопельським, О. О. Прасовим, М. С. Пузирьовим, А. Х. Степанюком, О. О. Шкутою, І. С. Яковець та ін. Разом із тим, зауважимо, що досі на науково-методологічному рівні питання елементного складу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні не вивчалось, що й стало вирішальним при виборі теми наукової статті.

Метою статті є з'ясування й теоретико-правове обґрунтування елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретико-правовий аналіз дає підстави виділити такі елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні:

- місце відбування покарання;
- харчування;
- надання індивідуального спального місця і постільних речей;
- забезпечення одягом, білизною і взуттям;
- забезпечення предметами першої потреби.

Зазначені елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні в цілому корелюють із такими міжнародно визнаними природними (невід'ємними) правами людини, як право на свободу від голодної смерті та право на «дах над головою».

Втілення таких стандартів у пенітенціарній практиці ставить перед адміністрацією установ виконання покарань обов'язок забезпечити належні житлові умови та харчування засуджених. У свою чергу, це ті фундаментальні у плані підтримання життєдіяльності речі, які реально можуть досягнути засуджені, і за ними дати адміністрації місця позбавлення волі оцінку того, наскільки вона уважно і відповідально ставиться до них.

Зазначений аспект пенітенціарних правовідносин важливий не лише у плані дотримання міжнародних стандартів, а й із кримінологічних міркувань.

Зокрема, проведені українськими кримінологами дослідження доводять, що неналежне матеріально-побутове забезпечення виступає однією із зовнішніх детермінант вчинення засудженими кримінальних правопорушень у місцях несвободи. У свою чергу, одним із елементів оперативної обстановки в установах виконання покарань є стан матеріально-побутового забезпечення засуджених (матеріально-побутові умови тримання засуджених) [2, с. 295; 3, с. 342]. Адже, як показує історія вітчизняної системи виконання покарань, а також вивчення зарубіжного кримінологічного досвіду, прорахунки у матеріально-побутовому забезпеченні засуджених часто ставали причинами для вчинення засудженими групових непокор, масових заворушень та інших кримінальних правопорушень.

Відповідно, якщо виходити з піраміди «Маслоу», без задоволення базових потреб у харчуванні, забезпеченні місцем проживання тощо, неможливе задоволення потреб вищого порядку (у самореалізації, духовному розвитку тощо). Тому належне матеріально-побутове забезпечення стимулює у засуджених мотивацію до позитивних змін, створюючи матеріальні передумови для їх виправлення та ресоціалізації.

Хочемо підкреслити, що не все те матеріально-побутове, чим володіють і в чому зацікавлені засуджені, належить до їх матеріально-побутового забезпечення. Тут справа у «мові закону». Якщо законодавець вживає конструкцію «забезпечення засуджених», то це є імперативом для адміністрації установ виконання покарань. У свою чергу, наявність у посилках (передачах) і бандеролях предметів, важливих для життєзабезпечення засуджених

(одягу, продуктів харчування, предметів першої потреби тощо) не дає підстави відносити посилки (передачі) і бандеролі до складових елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Адже ними засуджені не забезпечуються в установі, а одержують їх ззовні.

Послідовно охарактеризуємо вищезазначені елементи.

Місце відбування покарання. Місце відбування покарання фактично є місцем тимчасового перебування засудженого, в якому здійснюється його життєдіяльність, де він працює, проживає, проводить вільний час тощо. Таким місцем для засуджених до позбавлення волі є виправні і виховні колонії.

КВК України лише в загальних рисах веде мову про виправні і виховні колонії як види установ виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Більша деталізація норм щодо функціонування зазначених місць несвободи Міністерства юстиції України міститься у відомчих нормативно-правових актах. Основним у групі таких актів за вказаним напрямом є Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВРУВП), затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 [4].

Проведений аналіз змісту цього підзаконного нормативно-правового акта дає підстави виділити такі важливі в контексті матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (і зокрема такої його складової, як місце відбування покарання) положення:

По-перше, наявність необхідних житлово-побутових умов (після прийняття в експлуатацію усіх об'єктів спеціальної комісією) є підставою для направлення засуджених до утворених установ виконання покарань, що відкриваються заново (абз. 2 п. 4 розділу I) [4]. Формулюючи відповідну норму у такий спосіб, Міністерство юстиції України виходило з міжнародних та національних конституційних і галузевих закономірностей щодо дотримання принципів гуманізму, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого.

По-друге, визначає механізм гарантування оптимального так званого «ліміту» місць відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, закріплюючи у п. 5 розділу I, що наповнення установ виконання покарань встановлюється і змінюється наказом Департаменту з питань виконання кримінальних покарань з урахуванням законодавчо встановлених норм жилюї площі на одного засудженого, передбачених ст. 115 КВК України [1].

По-третє, це чітке розмежування території установи на житлову і виробничу зони. При цьому в контексті місця добового перебування засуджених у визначених місцях (в межах території установи) КВК України та ПВРУВП, з одного боку, визначає різні місця перебування засуджених у межах розпорядку дня та залежно від виду діяльності (робота, навчання, побачення, вільний час тощо), а з іншого – встановлює заборону обладнувати спальні місця у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях (абз. 13 ч. 4 ст. 107 КВК України [1] та абз. 13 п. 4 розділу II ПВРУВП [4]). Соціально-правова обумовленість такої заборони (негативного обов'язку засуджених до позбавлення волі) зумовлена кримінологічними міркуваннями, а саме: недопущення усамітнення засуджених (що ускладнює здійснення за ними цілодобового нагляду), вчинення підготовчих дій до втечі та інших кримінальних правопорушень, обладнання схованок для зберігання заборонених предметів тощо.

По-четверте, це чітка законодавча і підзаконна диференціація умов проживання, як елемента матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, залежно від виду структурних дільниць виправних і виховних колоній. Це, зокрема, такі дільниці: 1) карантину, діагностики і розподілу; 2) ресоціалізації; 3) посиленого контролю; 4) соціальної реабілітації; 5) соціальної адапта-

ції. Залежно від виду (виправна або виховна) та рівня безпеки (мінімального, середнього, максимального) колоній законодавцем встановлено різні варіації таких дільниць, що детально прописано в ч. 1 ст. 94 КВК України.

Варто зазначити, що умови тримання засуджених (поліпшені або більш суворі) є різними для кожного виду структурних дільниць: від найсуворіших у дільниці посиленого контролю до найбільш пільгових у дільницях соціальної реабілітації (у виправних колоніях, окрім колоній максимального рівня безпеки) та соціальної адаптації (у виховних колоніях). Це, зокрема, прямим чином впливає на житлові умови (проживання у гуртожитках та відділеннях, тримання в приміщеннях блочного типу, в ізолятивних жилих приміщеннях, у приміщеннях камерного типу), пов'язану з цим організацію побуту засуджених та окремі складові їх матеріального забезпечення (зокрема готування та приймання їжі).

Також у контексті диференціації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, що залежить від їхньої поведінки та ставлення до основних засобів виправлення і ресоціалізації (насамперед праці та навчання), звертає увагу можливість у межах застосування прогресивної системи (зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі) організувати засудженим свій побут за межами колонії, проте в межах населеного пункту, де розташована установа, в порядку, передбаченому ст. 99, 100, ч. 1, 2 ст. 101, ч. 3 ст. 138 КВК України. Це щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк. Якщо ж вести мову про засуджених до довічного позбавлення волі, то зміна умов тримання (і пов'язані з нею зміни в матеріально-побутовому забезпеченні) відбувається в межах колоній середнього і максимального рівнів безпеки (або секторів відповідного рівня) на підставі ст. 100, 151-1 КВК України.

Одне з найбільш дискусійних питань у межах змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (і такого якого елемента, як місце відбування покарання) – це роз'яснення поняття «приміщення блочного типу». Зазначимо, що запровадження законодавчої новачки щодо «тримання засуджених, як правило, в приміщеннях блочного типу» відбулося у 2010 р., проте з цього часу ні національний законодавець, ні відомчий нормотворець (Міністерство юстиції України) так і не роз'яснив зміст терміна «приміщення блочного типу».

Зазначена проблематика піднімається нами не вперше і є продовженням науково-практичної дискусії з цього приводу [5, с. 70–71; 6, с. 36; 7, с. 147]. Разом із тим, учені-пенітенціаристи, які звертали увагу на цю проблематику, не висловили конкретних пропозицій з її вирішення.

Тому вважаємо за необхідне запропонувати Міністерству юстиції України такі кроки в озвученому напрямі:

– при проектуванні й будівництві нових установ виконання покарань (тюрем) передбачити можливість одиночного тримання засуджених у блоках для диференційованих категорій засуджених (чоловіків, жінок, неповнолітніх) – для поліфункціональних (універсальних) установ;

– забезпечити дотримання норми жилої площі на одного засудженого, визначеної стандартами Ради Європи, і яка становить: не менше 4 м² для приміщень (камер), де розміщується кілька осіб, та не менше 6 м² для одиночних камер (не враховуючи площі санітарного вузла, який має бути повністю відділений від житлового приміщення) [8].

Примітно, що недотримання пенітенціарною адміністрацією вимог щодо норми жилої площі на засудженого (ув'язненого) кваліфікується Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) як одна з форм порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) [9].

Так, наприклад, у справі «Мамедова проти Росії» (Mamedova v. Russia) від 1 червня 2006 р. ЄСПЛ установив порушення ст. 3 Конвенції під час дворічного позбав-

лення волі ув'язненої, що очікувала на суд, у камерах, де на ув'язненого припадало менше 2 м² простору впродовж 23 годин на добу. Заявниця мала користуватися туалетом у присутності інших ув'язнених (п. 61–67) [10].

Схожі рішення (щодо встановлення порушення ст. 3 Конвенції через відсутність (нестачу) особистого простору, наданого ув'язненим) найвищої європейської судової інстанції прийнято й по інших справах.

Зокрема, у справі «Яковенко проти України» від 25 жовтня 2007 р. ЄСПЛ установив порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними матеріально-побутовими умовами тримання заявника під вартою, а саме: надмірна переповненість і особистий простір площею в 1,5 м² (п. 84) [11].

Харчування засуджених. Виходячи із фізіологічних потреб засуджених, потреба у харчуванні – одна з фундаментальних у житті будь-якої людини. Це та потреба, яка задовольняється людиною чи не найчастіше. На першому місці може бути хіба що потреба в повітрі й теплі (якість яких, до речі, також тісно пов'язані з матеріально-побутовим).

Якщо не вдаватися у крайнощі, людина має харчуватися три рази на день, а не на тиждень. Такий ритм, порівняно з іншими процесами, що відбуваються в установі, має забезпечуватися безперерйним постачанням (і належним зберіганням) відповідних ресурсів для цього: від води до продуктів харчування, а також супутніх процесів, пов'язаних з обслуговуванням і підтриманням належного санітарно-епідемічного стану місць приготування і приймання їжі засудженими.

Нормативно-правові акти кримінально-виконавчого спрямування встановлюють низку вимог до організації процесу харчування засуджених. Такі вимоги ми вирішили об'єднати в декілька груп залежно від функціонального спрямування.

1. Першу групу становлять акти, що містять санітарні норми щодо обладнання та експлуатації приміщень, призначених для приготування, приймання їжі засудженими, а також для зберігання продуктів харчування як засудженими, так і загалом в установі.

Аналізуючи відповідні правові положення, вважаємо за необхідне приділити увагу таким моментам:

1) хоча КВК України і закріплює право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8) та вказівку у ч. 3, 5 ст. 115 на встановлення норм харчування осіб, позбавлених волі (у тому числі диференційованих – залежно від категорії засуджених), профільний закон не визначає необхідної періодичності й характеру харчування на рівні відповідного суб'єктивного права [1]. Це, у свою чергу, зроблено на підзаконному рівні. Зокрема, в абз. 1 п. 1 розділу XXII ПВРУВП передбачено, що «засуджені забезпечуються триразовим гарячим харчуванням» [4]. А це має принципово важливе значення в контексті реалізації низки конституційних положень, згідно з якими, по-перше «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ч. 2 ст. 19), а по-друге, «виключно законами України визначаються... організація і діяльність... органів і установ виконання покарань» (п. 14 ч. 1 ст. 92) [12].

Зважаючи на відповідні конституційні приписи та з метою підвищення рівня реалізації законності (ст. 5 КВК України), пропонуємо ч. 3 ст. 107 КВК України доповнити абзацом такого змісту:

«на триразове гаряче харчування за нормами та в порядку, встановленими нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України»;

2) на підставі абз. 14 ч. 4 ст. 107 КВК України [1] та абз. 14 п. 4 розділу II ПВРУВП [4], засудженим забо-

роняється «готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з ідальні без дозволу адміністрації колонії».

2. Друга група присвячена встановленню як загальних, так і особливих норм харчування для диференційованих груп засуджених. Зважаючи на це, становить інтерес порівняльний аналіз норм харчування засуджених. Так, різні норми, передбачені спеціальними нормативно-правовими актами, ставлять таку диференціацію залежно від кримінально-виконавчих, соціально-демографічних ознак, стану здоров'я особи, від характеру виконуваної роботи тощо [13].

Перелік таких обставин є різним залежно як від історичного етапу розвитку системи виконання покарань, так і від стану розвитку самого суспільства у зарубіжних країнах до прикладу. Зокрема, на окремих етапах функціонування кримінально-виконавчої системи України так званий «продовольчий пайок» засуджених ставився у залежність не лише від характеру виконуваної роботи і стану здоров'я, а й від поведінки. Це давало підстави здійснювати таку градацію норм забезпечення: 1) штрафний пайок; 2) основний; 3) трудовий; 4) посилений; 5) спеціальний. Зазначимо, що на сьогодні засуджені, до яких у дисциплінарному порядку застосовано відповідні заходи стягнення, отримують харчування за тими ж нормами, що й засуджені з правослухняною поведінкою (в межах інших рівнів соціально-демографічних ознак). Проте, згідно з абз. 1 п. 6 розділу XXI ПВРУВІ, «засудженим, які відбувають стягнення у ДІЗО, карцері або ПКТ (ОК), забороняються побачення, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми» (курсив наш. – І. Б.) [4].

Цікавими є відповіді опитаних нами в ході дослідження засуджених (288 осіб, позбавлених волі) та персоналу установ виконання покарань (182 співробітники), що стосуються харчування засуджених.

Як уже було зазначено, засуджені відповідно до законодавства і підзаконних нормативно-правових актів мають право на 3-разове харчування протягом доби, котре за відповідними диференційованими нормами має забезпечити адміністрація колонії.

Під час опитування осіб, які приймають їжу 3 рази на день, виявилось 91,3 %. У свою чергу, 5,6 % засуджених вказали, що приймають їжу 2 рази на день. Це переважно ті особи, які, по-перше, підтримують пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу (таких осіб під час анкетування виявилось 78,1 %), а по-друге, хотіли б, щоб їхнє харчування в колонії було покращено за додаткову плату з їхнього боку, оскільки мають фінансову можливість (таких серед респондентів 58,7 %).

Водночас, у процесі анкетування було з'ясовано, що 2,4 % засуджених приймали їжу 1 раз на день. Такі особи при цьому підтримують пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу, і вказали, що хотіли б, щоб їхнє харчування в колонії було покращено за додаткову плату з їхнього боку, але не мають фінансової можливості (28,8 %). Проблема посилюється й тим, що зазначена категорія респондентів звернула увагу на те, що вони не мають доступу до якісної питної води (загалом таких осіб серед опитаних 6,9 %), або ж частково мають такий доступ (8,7 %). Серед проблем цієї групи респондентів – і дуже рідка періодичність заміни білизни (раз на місяць), на що вказали 5,2 % респондентів із числа засуджених. Тому й не випадково, що 36,1 % опитаних нами осіб, позбавлених волі, відповідаючи на запитання «Які з умов відбування покарання було б бажано покращити за додаткову плату з боку засуджених?», надали такі відповіді: житлові (побутові) умови (36,1 %), медичне обслуговування (58,0 %), харчування (24,0 %), все влаштовує (5,2 %).

Зважаючи на наявність певної проблематики у визначеній сфері, 33,0 % засуджених, підданих анкетуванню, отримують допомогу у вирішенні проблем, що виникають за різними напрямками матеріально-побутового забезпечення, від родичів, 7,6 % – від громадськості (правозахисних, релігійних, громадських, благодійних організацій тощо), 0,3 % – від інших засуджених.

Надання індивідуального спального місця і постільних речей. Цей елемент матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є «забезпечувальним» по відношенню до реалізації засудженими права на відпочинок та на вільний час.

Варто наголосити, що в контексті забезпечення нормального життєдіяльності, продуктивності, відновлення сил у людини важливе місце відводиться такій формі відпочинку, як сон у визначений час та установленій тривалості.

Зазначимо, що міжнародні договори у сфері прав людини та національне законодавство закріплюють право особи на відпочинок. Разом із тим, право людини на сон ніде не прописано. У той же час в умовах регламентованості життя в місцях несвободи це право набуває особливої ваги в силу таких чинників:

– дає можливість засудженим зберегти (покращити) своє фізичне та психічне здоров'я;

– забезпечити відновлення сил та підтримувати належний рівень продуктивності в разі залучення засуджених до суспільно корисної праці.

Наведені чинники посилюються і тією обставиною, що пенітенціарна адміністрація тією або іншою мірою відповідальна за стан здоров'я засуджених, що має пряму кореляцію не лише з умовами тримання, харчуванням, а і тривалістю й якістю (що досягається безперервністю) сну засуджених.

У контексті озвученої тематики єдиною нормою, що регламентує сон засуджених в установах виконання покарань є абз. 2 п. 1 розділу VI ПВРУВІ, у якому в частині регламентації розпорядку дня в установах виконання покарань йдеться про те, що: «Розпорядок дня складається з підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві та навчанні, перевірки наявності засуджених, проведення виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів тощо. При цьому передбачаються *безперервний восьмигодинний сон засуджених* і надання їм вільного часу не менше ніж дві години» (курсив наш. – І. Б.) [4]. Як бачимо, норма абз. 2 п. 1 розділу VI встановлює, по-перше, тривалість сну (8 годин) та, по-друге, його характер (безперервний, а не, наприклад, сукупний за добу).

Забезпечення одягом, білизною і взуттям. Ця складова матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі прописана в ч. 2, 4, 6 ст. 115, ч. 1 ст. 121 КВК України і деталізується в низці підзаконних нормативно-правових актах. Загалом, за вказаним напрямком ситуація стабільна, що в цілому підтверджують рівними відповідями як представники адміністрації установ виконання покарань, так і самі засуджені. Зокрема, обидвом категоріям респондентів було поставлено запитання «Хто фактично забезпечує засуджених до позбавлення волі одягом і взуттям?», на яке вони надали приблизно рівні відповіді, а саме: адміністрація установи забезпечує засуджених одягом єдиного зразка і взуттям (52,2 % відповідей персоналу і 54,9 % засуджених), засуджені носять власні одяг і взуття, придбані за свої кошти або з інших джерел (44,5 % співробітників установ і 41,0 % засуджених), отримали від громадських, благодійних організацій (3,3 % персоналу і 5,2 % засуджених).

З одного боку, результати анкетування показують, що майже половина засуджених не забезпечена адміністрацією одягом і взуттям, проте ця проблематика стосується окремих установ виконання покарань. В інших випадках такий стан справ пояснюється наявністю норми

ч. 6 ст. 115 КВК України, відповідно до якої «засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний...» [1].

Забезпечення предметами першої потреби. Як КВК України, так і ПВРУВП на рахунок забезпечення засуджених до позбавлення волі предметами першої потреби виходять із таких принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як: гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань [1].

При цьому якщо КВК України містить загальні імперативи за цим напрямом, то ПВРУВП виконує службову роль деталізації та «дорожньої карти» щодо втілення відповідних законоположень у цій сфері практичної діяльності установ виконання покарань, зокрема визначає перелік як дозволених, так і заборонених до використання засудженими предметів.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження матеріально-побутове забезпечення засуджених

до позбавлення волі варто розглядати у дуалістичному розумінні, а саме:

1) у вузькому (легальному, або нормативно-правовому) розумінні – тобто воно включає елементи, вміщені у ст. 115 КВК України. За таких умов перелік елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є вичерпним. До них, зокрема, належать: місце відбування покарання; харчування; надання індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення одягом, білизною і взуттям; забезпечення предметами першої потреби;

2) у широкому розумінні, виходячи з матеріальних потреб та потреб у побуті засуджених під час відбування покарання. За таких обставин до складових матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можна відносити: придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби (ст. 108 КВК України), одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей (ст. 112 КВК України), одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів (ст. 114 КВК України) та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
3. Копотун І. М. Поняття та зміст оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 1. С. 340–344.
4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 15.07.2023).
5. Боднар І. В., Снітко М. Є. Елементи режиму виконання та відбування покарань як складові забезпечення безпеки засуджених та персоналу установ виконання покарань. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2019. № 2. С. 64–72.
6. Боднар І. В., Царюк С. В. Проблемні питання діяльності органів та установ виконання покарань. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 2. С. 34–39.
7. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 233 с.
8. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16806cc449> (дата звернення: 15.04.2023).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 04.11.1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.06.2023).
10. Case of Mamedova v. Russia (Application no. 7064/05): Judgment, Strasbourg, 1 June 2006. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%7B%22itemid%22:%7B%22001-75646%22%7D%7D> (дата звернення: 16.04.2023).
11. Справа «Яковенко проти України» (Заява № 15825/06): рішення Європейського суду з прав людини від 25 жовтня 2007 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_438#Text (дата звернення: 17.04.2023).
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції: наказ Міністерства юстиції України від 16 червня 1992 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2023).